

УДК 316.3

DOI: <http://dx.doi.org/10.17721/2413-7979/9.11>Ю. Савельєв, канд. філос. наук, доц.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

СОЦІАЛЬНЕ ВКЛЮЧЕННЯ ЯК ВИМІР МОДЕРНІЗАЦІЇ ЄВРОПЕЙСЬКИХ СУСПІЛЬСТВ

У спеціалізованій вченій раді Д 26.001.30 при Київському національному університеті імені Тараса Шевченка заплановано захист дисертаційної роботи "Соціальне включення як вимір модернізації європейських суспільств", яка подана Юрієм Борисовичем Савельєвим, доцентом кафедри методології та методів соціологічних досліджень Київського національного університету імені Тараса Шевченка, у формі рукопису на здобуття наукового ступеня доктора соціологічних наук за спеціальністю 22.00.01 – теорія та історія соціології (науковий консультант – Куценко Ольга Дмитрівна, доктор соціологічних наук, професор, завідувач кафедри соціальних структур та соціальних відносин (Київський національний університет імені Тараса Шевченка).

У дисертації розроблено концептуальну модель соціального включення, що має на меті пояснити фундаментальні властивості та відмінності сучасних процесів модернізації українського та інших європейських суспільств і отримати більш точну порівняльну оцінку розвитку європейських країн. На теоретичній основі підходу збільшення спроможності (Sen, 1999), моделі модернізації та поширення емансипаційних цінностей (Welzel, 2003, Inglehart, 2010), теорії громадянської сфери (Alexander, 2006) і моделі соціальної якості (van der Maesen, Walker, 2005), дослідження виявило інваріантні характеристики суспільства модерну та процесу модернізації і продемонструвало, що постсоціалістичні суспільства Східної Європи, зокрема Україна, можуть розвиватись шляхом, що є подібним до західноєвропейських країн (Савельєв, 2017).

Емпірична база дослідження включає інтегровані дані Всесвітнього дослідження цінностей / World Values Survey (2, 3, 4 та 5-ї хвили: WVS1989-1993, WVS1994-1999, WVS1999-2004, WVS2005-2007) і Європейського дослідження цінностей / European Values Study (2, 3 та 4-ї хвили: EVS1989-1993, EVS1999-2001, EVS2008-2010), Індекс людського розвитку Програми розвитку ООН (1990–2014), дані Світового банку (1996–2014) і Міжнародного валютного фонду (1990–2014), Індекс конкурентоспроможності (World Economic Forum 2007–2014).

За результатом теоретичного аналізу виділено п'ять провідних сегментів соціологічного дискурсу модерну та модернізації і запропоновано комплексне бачення розвитку сучасного суспільства. Новизна втіленого способу аналізу полягає в тому, що на відміну від домінуючого соціологічного дискурсу модерну та модернізації як послідовної зміни теоретичних підходів і конкуренції дослідницьких програм, зроблено акцент на глибинній спільності різних теорій модерну й можливості взаємоуточнюючого застосування альтернативних пояснювальних платформ, що мінімізує наявні концептуальні суперечності.

На основі синтезу інституціонально-універсалістського, локально-цивілізаційного і формально-компаративного підходів визначено ключові виміри зіставлення різних форм модерну та рівня розвитку суспільств у глобальній світовій системі, зокрема: 1) модерну інваріантність, 2) цивілізаційну варіативність, 3) суперечливість емансипаційного тренду, напруження й антиномічність, 4) перманентність змін, 5) зростання ефективності, конкурентоспроможності, підвищення життєвих стандартів та якості життя.

Обґрунтовано, що критерієм модернізації є інклюзивне збільшення спроможності вибору людини. Це дозволило розв'язати проблему визначення змістовних орієнтирів розвитку суспільства і поєднати інституціональний аспект соціального включення і аспект агентності. Збільшення спроможності вибору більшої кількості соціальних агентів через соціальне включення як активну участь та включення інших до термінальної спільності на основі громадянської ідентичності є інваріантом локальних програми модернізації.

Визначено і подолано обмеження домінуючого концептуального підходу до соціального включення як міри релятивної депривації спроможностей, що сформувався у взаємодії соціально-політичного дискурсу західноєвропейських країн і соціологічних теорій під впливом трьох ідеологічних парадигм, а саме: комунітарно-республіканської, ліберально-інтеграційної та соціалістично-редистрибутивної. Продемонстровано, що соціальна ексклюзія і соціальне включення є універсальними формами соціальної взаємодії та відіграють важливу роль у формуванні внутрішньогрупових і міжгрупових відносин та відтворенні соціального порядку. Обґрунтовано, що теоретичний конструкт "соціальне включення" указує на трансформації відносин, процес змін умов участі, статусів, інноваційну активність соціальних агентів і виникнення нових полів, правил, економічних можливостей і є важливим виміром розвитку суспільства.

Розкрито обмеження механізму соціального включення доби "пізнього модерну" через впровадження принципу колективних прав для подолання інституціоналізованої монополії. Колективні права груп, що борються за визнання, покращують умови для повноцінної участі в житті суспільства й дозволяють більш ефективно конкурувати із представниками термінальної спільності. Проте впровадження таких прав суперечить вихідним принципам модерну – рівності, пріоритету індивідуальних прав та свобод. Застосування концептуальної моделі соціального включення як збільшення спроможності соціальних агентів у соціальній взаємодії з одночасним гарантуванням спроможності вибору інших надало можливість вирішити архаїчні практики включення, що засновані на національно-територіальній ідентичності, і модерні практики громадянської ідентичності. Таким чином, стає можливим розв'язати суперечність між "інтеграціоністськими" та "партисипативними" відповідями викликом пізнього модерну (Benhabib, 1992) і визначити інклюзивне підґрунтя для солідарності, взаємного визнання та посилення соціальної інтеграції в сучасних гетерогенних суспільствах.

У дисертаційному дослідженні вперше виявлено зв'язок соціального включення з економічним розвитком та соціокультурними вимірами модернізації, а також визначено особливості сполучення емансипаційних цінностей і соціального включення в Україні та інших європейських суспільствах у 1990-х – 2000-х рр.

Доведено, що показники економічного розвитку в європейських країнах мають позитивний зв'язок з: 1) емансипаційними цінностями, 2) ставленням до індивідуальної відповідальності, 3) модерним включенням на основі громадянської ідентичності. Хоча в Україні на відміну від більшості розвинених європейських країн і деяких постсоціалістичних суспільств відсутній зв'язок

між модерним включенням та емансипаційними цінностями, рівень громадянської ідентичності в Україні є близьким до середньоєвропейського значення і вищим, ніж у більшості країн Східної та Південної Європи, що є позитивним фактором для модернізації.

Знайдено емпіричне підтвердження моделі модернізації Р. Інглхарта та К. Вельцеля для України та інших постсоціалістичних суспільств Центральної і Східної Європи протягом 1990-х – 2000-х рр. За допомогою методу лінійної декомпозиції інтракорторних та інтеркорторних змін у загальному тренді при контролі рівня освіти було доведено, що, незважаючи на те, що постсоціалістичні суспільства значно поступаються західноєвропейським за кількістю людей, які поділяють емансипаційні цінності, у них також відбувається фундаментальний зсув від традиційних матеріалістичних цінностей до емансипаційних постматеріалістичних цінностей.

Разом із тим на основі проведеного аналізу визначено обмеження і запропоновано спосіб вдосконалення вказаної моделі модернізації шляхом виокремлення впливу контекстуальних факторів (ефекту історичного періоду), який може суперечити механізму соціалізації, якщо окремі компоненти соціальних змін є різноспрямованими. Вдосконалена модель дозволяє пояснити нелінійний характер процесу модернізації, зокрема в Україні.

Розроблено теоретичні і методичні засади порівняльного аналізу соціального включення через участь соціальних агентів у житті суспільства, що надало можливість порівняти фактори соціального включення (ціннісно-когнітивний; ресурсний; інституціональний) в різних європейських країнах. Виявлено тенденції і асиметричність конфігурації соціального включення через участь, які вказали на недостатній рівень солідарності, взаємодопомоги, довіри і самоврядування в Україні, і відсутність взаємозв'язку між різними типами участі в Україні, що погіршує перспективи зростання і гармонізації соціального включення. Водночас встановлена значущість фактору емансипаційних цінностей в Україні свідчить, що ціннісні зміни можуть мати позитивний вплив на модернізаційні процеси.

Продемонстровано, що Україна за структурою факторів соціального включення має спільні риси як з демократичними європейськими суспільствами, так і з пострадянськими країнами, що створює суперечливу картину перспектив модернізації. Позитивною характеристикою соціального включення є те, що на протипагу пострадянським Росії та Білорусі з авторитарними полі-

тичними режимами, в Україні задоволеність життям приводить до збільшення участі у громадянській сфері.

Виявлено тенденції розвитку України та інших постсоціалістичних країн у контексті європейської інтеграції та обґрунтовано умови успішної модернізації українського суспільства. Досвід суспільств Центральної та Східної Європи свідчить, що інтеграція з демократичними суспільствами з інклюзивними соціальними інститутами та інноваційно-орієнтованою економікою, може бути ефективною стратегією для модернізації постсоціалістичних країн регіону за умов інклюзивності загальноєвропейського проекту.

Побудована концептуальна модель соціального включення спрямована на оптимізацію наявних теоретичних та методологічних підходів до порівняння різних форм модерну, оцінки розвитку суспільств у глобальній світовій системі і вивчення інституціональних та соціокультурних вимірів модернізації українського суспільства. Ця модель дозволяє обґрунтувати інклюзивний характер модернізації європейських суспільств, подолати обмеження провідних міжнародних індексів для порівняльного аналізу країн і краще оцінити перспективи і перешкоди розвитку України на шляху європейської інтеграції.

На підставі результатів дослідження надано рекомендації уряду України, місцевим органам влади та ЗМІ щодо сприяння розвитку громадських організацій, самоуправління, формування громадянської ідентичності, популяризації волонтерської діяльності та взаємодопомоги.

Список використаних джерел

1. Савельєв Ю. Б. Багатомірність сучасності: соціальне включення в оцінці суспільного розвитку : монографія / Ю. Б. Савельєв. – К. : ВПЦ "Київський університет", 2017. – 447 с.
2. Alexander J.C. The civil sphere / C. Jeffrey Alexander. – Oxford : Oxford University Press, 2006. – 793 p.
3. Benhabib S. Autonomy, modernity, and community: communitarianism and critical social theory in dialogue / Seyla Benhabib // *Cultural-Political Interventions in the Unfinished Project of Enlightenment* / ed. by Axel Honneth, Thomas McCarthy, Claus Offe, and Albrecht Wellmer. – Cambridge, MA : MIT Press, 1992. – P. 39–62.
4. Firebaugh G. Methods for Estimating Cohort Replacement / G. Firebaugh // *Sociological Methodology*. – 1989. – Vol. 19. – P. 243–262.
5. Inglehart R. Changing Mass Priorities. The Link between Modernization and Democracy / R. Inglehart, C. Welzel // *Perspectives on Politics*. – 2010. – Vol. 8. – No. 2. – P. 551–567.
6. Sen A. Development as freedom / Amartya Sen. – Oxford : Oxford University Press, 1999. – 367 p.
7. van der Maesen L. Indicators of Social Quality: Outcomes of the European Scientific Network / L. van der Maesen, A. Walker // *European Journal of Social Quality*. – 2005. – Vol. 5. – No 1–2. – P. 8–24.
8. Welzel C. The theory of human development: A cross-cultural analysis / C. Welzel, R. Inglehart, H-D. Klingemann // *European Journal of Political Research*. – 2003. – Vol. 42. – P. 341–379.

Yu. Savelyev, PHD, Assoc. Prof.

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

SOCIAL INCLUSION AS DIMENSION OF MODERNIZATION OF EUROPEAN SOCIETIES

Dissertation "Social inclusion as dimension of modernization of European societies" is submitted by Yuriy Savelyev (Associate Professor of Taras Shevchenko National University of Kyiv) as a qualifying scientific work on the rights of manuscripts for obtaining a scientific degree of doctor of sociological sciences in specialty 22.00.01 – "Theory and History of Sociology" at Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ministry of Education and Science of Ukraine, Kyiv.

The dissertation elaborates a conceptual model of social inclusion, which is aimed to explain fundamental features and differences of contemporary modernization processes in Ukraine and other European countries and allows obtaining a more accurate comparative assessment of development of European societies and estimating the

prospects for the modernization of Ukrainian society. Based on the theoretical grounds of the capability approach (Sen, 1999), the model of modernization and the spread of emancipation values (Welzel, 2003, Inglehart, 2010), the theory of civil sphere (Alexander, 2006) and social quality model (van der Maesen, Walker, 2005), the study reveals the invariant characteristics of modern society and modernization process and demonstrates that the post-socialist societies in Eastern Europe, including Ukraine, are capable to follow a development path which is similar to the one of Western European countries (Savelyev, 2017).

The dataset for analysis consists of integrated World Values Survey data (waves 3, 4, 5: WVS1994-1999, WVS1999-2004, WVS2005-2007) and European Values

Survey data (waves 3, 4: EVS1999-2001, EVS2008-2010) with the matching questions, UN Development Program Human Development Index (1990-2014), World Bank (1996-2014) and International Monetary Fund (1990-2014) data, Competitiveness Index (World Economic Forum 2007-2014).

Theoretical examination of modern society identifies five leading segments of the existing discourse of modernity and modernization and suggests a manifold perspective on social development. The novelty of the proposed analysis is a focus on profound similitude of different theories of modernity and possibility of simultaneous application of distinct explanatory platforms. Such an application significantly differs from existing traditional vision of sociological discourse of modernity and modernization as subsequent change of theoretical approaches or competition of alternative research programs. Instead together they can form a set of reconciled interpretations of complex multi-effects phenomenon, which minimizes the existing conceptual contradictions.

On the basis of the synthesis of institutional-universal, local-civilizational and formal-comparative approaches, the author systematizes the key dimensions of the comparison of various forms of modernity and levels of development of different societies in the global world system: 1) modern invariance, 2) civilization variability, 3) contradictory emancipation trend, tension and antinomies, 4) permanent change, 5) growth of efficiency, competitiveness, life standards and quality of life.

Based on the developed conceptual model it is argued that a criterion of modernization is the increase in the capabilities of people to make their choices through the boosting of social inclusion. Such an approach allows to solve the problem of the meaning of development of society and combine the institutional aspect of social inclusion, which determines access to social institutions and resource, as well as the aspect of the agency which embraces the practices of participation in various spheres of public life, the struggle for recognition and readiness for inclusion the others based on civil identity. The increase of capabilities of choices through social inclusion as an active participation and inclusion of the others into the terminal community is an invariant of the local modernization programs.

The dissertation overcomes the contradictions of the dominant concepts of social exclusion and social inclusion. Based on the existing scholarship it is argued that a separate line of elaboration of this concept has been formed within European social policy discourse which was influenced by the following ideologies: communitarian-republican, liberal-integrationist, social-redistributionist. It is asserted that all these ideologies share understanding of social exclusion to be relative, relational and multidimensional deprivation and social inclusion to be compensation of deprivation and repair of social bonds. Such understanding is not compatible with a wide-spread notion in contemporary sociology that importance of hierarchical inequalities has been substituted by horizontal differentiation in post-modern society. Existing approaches to social inclusion are highlighted and their heuristical opportunities and limitations are demonstrated.

The study also demonstrates advantages and limitations of existing EU policy of social inclusion in the context of societal processes and problems of modern society and modernization. A conceptual connection between social inclusion and theory of modernity is highlighted. It is argued that the concept of social inclusion reflects essential features and profound contradictions of modernity. It is asserted that social exclusion is a serious impediment on the way of modernization of Ukraine, and social inclusion is an important factor to increase a level of

its social organization as well as enhancement of social and human capital.

The elaborated model of social inclusion as the increase of social agents' capability in social interaction, while acknowledging the choice for the others, made it possible to distinguish archaic inclusion practices based on national-territorial identity and modern practices of civil identity. Thus, the model resolves the contradiction between *integrationist and participatory responses* to the challenges of the late modernity (Benhabib, 1992) and might indicate the inclusive foundations for solidarity, mutual recognition and strengthening social integration in contemporary heterogeneous societies.

The dissertation reveals the relationships of social inclusion with economic development and socio-cultural dimensions of modernization, as well as specific combination of emancipation values and social inclusion in Ukraine and other European societies during the 1990's – 2000's.

The research tests a modernization model suggested by Inglehart and Welzel (Welzel, 2003, Inglehart, 2010) and demonstrates peculiarities in values and attitudes that did not change along with economic development and growing prosperity. Using method of linear decomposition of a trend (Firebaugh 1989), the study reveals a general shift from materialist to post-materialist emancipative values although this trend is obscured by adverse directions of intracohort values changes in some European societies. The linear decomposition analysis showed that the socialization hypothesis on values change was true for both selected West European and East European countries. The study supports an existing modernization model (Welzel, 2003, Inglehart, 2010) if assume that emancipative cultural values (motives of choice) are formed via socialization process and remain relatively stable during the life course.

From the perspective of the capability approach it is argued that the level of social inclusion through participation of social actors and efficiency of their inclusion into social processes and institutions determine the result of modernization. Low level of social participation indicates insufficient community integrity, mutual help and solidarity. Domination of "elite controlled" political activities in post-soviet countries and weak relationships between political participation and emancipative values are assumed based on the research. A comparative analysis of political, civic and social types of participation in 32 countries is performed and peculiarities of Ukraine in the European context is indicated that will enable to assess the prospects for modernization of Ukrainian society.

The author proposes differentiation of the factors of participation of social actors into three groups that comprise: 1) cultural features of behavior, cognitive structures and value orientations, 2) the resources and access to them for social actors; 3) institutional terms, in particular, the structure of political opportunities. The analysis of the data from the fourth (2008-2010) wave of European Values Study (EVS) demonstrates peculiarities of the factors of political, civic and social participation in Ukraine in comparison with Germany, Russia and Poland that have different development paths.

The research identifies limitations of the resource model and cultural-value model that are currently used to explain participation in the selected countries at the individual level. The hypothesis of the relationship of political, civic and social participation at the individual level was not confirmed for Ukraine. The findings of the research indicate that emancipative values are a determinant of active position in political sphere in Ukraine although they do not have significant influence on civic and social

participation. Low rates of activity in civic and social spheres induce insufficient level of solidarity, trust and self-government in Ukraine. It is also shown that in Ukraine and Russia mechanism of converting subjective dissatisfaction into political action is not functional.

The novelty of the presented study also comprises revealing the link of sociocultural dimensions of modernization (emancipative values and social inclusion based on civic identity) to the economic development of contemporary society. The author develops an original concept of modern social inclusion based on civic identity which opposes to archaic inclusion practices based on national-territorial identity. Prevalence of modern social inclusion is compared to its opposite form of archaic inclusion among the population of Ukraine as well as in other European countries. This allows to demonstrate specificity of relationship between modern social inclusion and emancipative values in different regions of Europe and locate Ukraine within the European context. The analysis shows that in the contemporary Ukraine archaic elements outweigh the modern ones which jeopardizes the modernization process in general. Since social inclusion is inextricably linked to national identity, one can conclude that the spread of modern social inclusion is possible only in the case of development of civic nation but not ethnic.

The dissertation demonstrates the trends of development of Central and East European post-socialist countries in the context of European integration process. The author provides an assessment of the impact of the European integration project on the region. It is argued that despite existing political and demographic problems, integration with democratic societies which have inclusive social institutions and innovation-oriented economy can be an effective strategy for modernization of post-socialist countries of the

region under conditions of inclusiveness of the European integration project.

Thus, the proposed conceptual model of social inclusion contributes into optimization of existing theoretical and methodological approaches to the comparison of various forms of modernity, the assessment of development of societies in the global world system. This model suggests overcoming the limitations of existing international comparative indexes and estimating the prospects and obstacles of Ukraine's development on the path of European integration.

Based on the research results the author provides recommendations to the government of Ukraine, local authorities and Ukrainian mass media to support NGO and promote national civil identity, self-reliance, volunteering and mutual help.

References

1. Savelyev Y (2017) Multidimensional modernity: social inclusion in assessment of social development: monograph. Kyiv: The University of Kyiv. [in Ukrainian]
2. Alexander J C (2006) The civil sphere. Oxford: Oxford University Press.
3. Benhabib S (1992) Autonomy, modernity, and community: communitarianism and critical social theory in dialogue. In: Cultural-Political Interventions in the Unfinished Project of Enlightenment. Edited by Axel Honneth, Thomas McCarthy, Claus Offe, and Albrecht Wellmer. Cambridge, MA: MIT Press, 39-62.
4. Firebaugh G (1989) Methods for Estimating Cohort Replacement. *Sociological Methodology* 19: 243-262.
5. Inglehart R, Welzel C (2010) Changing Mass Priorities. The Link between Modernization and Democracy. *Perspectives on Politics* 8(2): 551-567.
6. Sen A (1999) Development as freedom. Oxford: Oxford University Press.
7. van der Maesen L, Walker A (2005) Indicators of Social Quality: Outcomes of the European Scientific Network. *European Journal of Social Quality* 5(1-2): 8-24.
8. Welzel C, Inglehart R, Klingemann H-D (2003) The theory of human development: A cross-cultural analysis. *European Journal of Political Research* 42: 341-379.

Надійшла до редколегії 27.10.18